

Walter Feldman,

Osmanlı'da Mevleviliğin Kültürel Tarihi: Osmanlı İmparatorluğunda Şiir, Müzik ve Tasavvuf,

çev. Orhan Düz, Fol Kitap, 2022, 319 s., ISBN 978-625-8242-17-1.

Klasik Osmanlı müziği, Yahudi müziği ve Klezmer müzik alanlarında çalışan bir araştırmacı ve müzisyen olan Feldmann'ın Osmanlı kültür hayatını merkeze alan Türk edebiyatı ve müziği üzerine yaptığı çok sayıda araştırması vardır. Mevleviliğin tarihine ve müzikle olan ilişkisine odaklanan bu çalışma uzun bir araştırmanın ürünüdür ve Osmanlı kültür tarihi, Mevvelilik ve etnomüzikoloji alanında bir temel kaynak niteliği taşır. Kitap bir yandan Mevleviliğin tarihini işlerken, diğer taraftan da Mevlevi müziğini teknik ve yapısal bakımdan analiz ediyor. Yazar, kitabın önsözünde amacının Mevlevi dervişlerin sema, mukabele, ayin gibi adlarla anılan törenlerinin altında yatan müzik, şiir ve mistik pratiğin birbiriyle olan karmaşık etkileşimini açığa çıkarmak olduğunu belirtir. Bu doğrultuda Mevvelilik ve musiki ilişkisine odaklanır. Bunların Osmanlı kültür hayatındaki yerini tespit etmeye çalışır. Ayrıca Mevleviliğin kentli üst sınıf ve taşra nüfus yanında üst düzey devlet bürokrasisiyle kurduğu sosyal, kültürel ve siyasi bağlantıların kapısını aralar. Mevleviliğin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve sosyal (edebî, musiki, dinî) etkilerini araştırır.

Feldman'ın çalışması iki ana kısımdan oluşur. Birinci kısım "Mevlevi Dervişlerin Tarihi ve Kültürü" başlığını taşır. Burada bir giriş ve beş ayrı alt başlık yer alır. Bunlar "Giriş Mevlevi Geleneğinde Süreklilikler ve Kesintiler", "Mevlevi Dervişlerin Mistik Müziğini Tanımlamak", "Mevvelilik Olgusu", "Mevlevi Ayininin Gelişimi ve Kültürel Özellikleri", "Mevlevi Müziğinde Ney", "Osmanlı Kültürünün İdeal Bir Temsilcisi Olarak Mevlevi Neyzen" şeklinde sıralanır. Yazar birinci kısmın tamamında tarih ve kültüre odaklanır. Kitabın ikinci kısmı "Mevlevi Müziği" başlığını taşır. Burada sırasıyla "Mevvelilikte Müziğin Yeri", "Ayinin Müzikal Yapısı", Ayinde Müzik, Şiir ve Kompozisyon", "Üçüncü Selam'da Semai ve Son Yürük Semai: Öncül Sama'nın Çekirdeği" ve sonuç mahiyetindeki "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müzik, Şiir, Tasavvuf" başlıklarına ek olarak sözlük, kaynakça ve dizin yer alır. Yazar çalışmanın ikinci kısmında Mevleviliğin müzikal yönü üzerinde durur.

Feldman, çalışmasının ilk kısmında tasavvuf merkezli olarak Osmanlı dönemi İstanbulu'nun ve Osmanlı öncesi Anadolu'nun sosyal, kültürel tarihine ışık tutar. Bu çerçevede önemli tespitler ve değerlendirmeler yapar. Osmanlı kültür hayatının müzik, edebiyat ve din ile çok yönlü etkileşimini anlamak ve açıklamak amacıyla Mevlevi törenlerinin izini süren Feldman, Mevlâna Celâleddin Rumi

etrafında oluşan tasavvuf tarikatının sosyal kaynaşma ve kültürel aktarıma olanak sağlamak bakımından önemli rol üstlendiğini belirtir. Ona göre bu kültürel aktarımın ana unsurları arasında Mevleviliğin mistik pratiği şeklinde nitelediği müzik yer alır. Bu nedenle çalışmasının odağını müzik oluşturur.

Yazar, “Mevlevi Dervişlerinin Tarihi ve Kültürü” başlıklı giriş mahiyetindeki bölümde 1925’te tarikatların yasaklanmasıyla Mevlevi kültüründe yaşanan kopuşu irdeler. Tüm olumsuzluklara rağmen Mevleviliğin çeşitli ritüelleriyle birlikte yaklaşık altı yüzyıllık bir süre boyunca hayatta kalabildiğine dikkat çeker. Ayrıca mukabele, sema, tören gibi adlarla anılan; müzik, şiir ve felsefeyi içinde barındıran Mevlevi ayininin Türk milleti tarafından insanlığın ortak medeniyetine sunulan en önemli katkılardan biri olduğunu belirtir.

“Mevlevi Dervişlerinin Mistik Müziğini Tanımlamak” başlıklı birinci kısımda Feldman, Mevleviliğin Osmanlı kültür hayatındaki yerini belirlemekle kalmayıp bu kültüre ilişkin terminoloji ve kavramları da (zikir, sema, ilahi, tecvit, devr, selam vb.) açıklar. Yazar bu bölümde Mevlevilerin müziğini tanımlaya çalışırken mistik ve dinî müziği birbirinden ayırır. Mistik kavramını İran ve Anadolu Müslüman toplumlarındaki çeşitli gnostik veya sufi gruplarının müziğini tanımlamak için kullanır. Bu ayrımı Türk edebiyatının önemli isimlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur* (1949) adlı romanında Emin Dede Yazıcı’nın (1883-1945) İsmail Dede Efendi’nin (1846) Ferahfeza makamındaki ayinini icrası vesilesiyle yaptığı değerlendirmeye temellendirir. Tanpınar’ın romanda Ferahfeza ayininin sadece bir dua, inanan ruhun Allah’ı aradığı bir çırpınış olmadığını, aynı zamanda eski musikinin en oyunlu eserlerinden biri olduğunu ileri sürdüğüne dikkat çeker. Feldman zikir ve müzik üzerinden Mevleviliğin Anadolu coğrafyası dışındaki köklerine de vurgu yapar. Onu bir süreklilik içinde Türklerin geçmişteki kültürel mirasıyla ilişkilendirir.

Feldman’ın, “Mevlevilik Olgusu” başlıklı ikinci bölümde Mevlâna’nın hayatına ve Mevleviliğin tarihine yönelik geniş bir literatür taraması yaptığı görülür. Mevlevilik ve müzik alanındaki Türkçe, İngilizce ve Fransızca olmak üzere çok sayıda araştırmayı titizlikle takip etmesi dikkat çeker. Yazarın bu çalışmada yararlandığı kaynakların çeşitliliği ve zenginliği kaynakça bölümünde açık biçimde görülür. Kitabın bu bölümü Anadolu’nun başlıca Mevlevi merkezlerini, Mevlevi dervişlerini tanıtmak bakımından önem taşır. Burada tarihte Mevlevilikte önemli birer figür haline gelmiş isimlerin biyografileri ve sanatsal özellikleri üzerinde durulur.

Yazar, “Mevlevi Ayininin Gelişimi ve Kültürel Özellikleri” başlıklı üçüncü bölümde Mevlevi ayinlerindeki kinetik hareketin tarihine, ayinin usul ve biçimindeki değişimlere odaklanır. Burada Mevlevilerin müzikli ayinlerinin dönem

ve fraksiyonlara göre değişiklik gösterdiğine işaret eder. Ayinin müzikal yönünü teknik ve teorik bilgilerle detaylı biçimde ortaya koyar. Ayinin müzikal yapısının yanında usulünü, biçim özelliklerini, kıyafet, enstrüman gibi unsurlarını çeşitli görselleri bir araya getirerek açıklar. Farklı dönem ve coğrafyalardaki Mevlevi ayinlerini resmeden, betimleyen minyatür, kartpostal gibi materyaller çalışmayı görsel bakımdan zenginleştirdiği gibi somut bir anlatımın ortaya çıkmasını sağlar. Yazar, Mevlevi ayinlerinde icra edilen müziğin biçimsel gelişimi üzerinde durur. Mukabele (sema-ayin) töreninin mistik sembolizmine, sanatsal yapısına ve işlevselliğine odaklanır. Mevlevilik etrafında ortaya çıkan kültürel birikimin Anadolu ve İran coğrafyalarına komşu bölgelerle etkileşim içinde olduğunu vurgular. Feldman, “Mevlevi Semasının Sembolizmi” alt başlığıyla müzikal ayin sırasındaki hareketlerin mistik birer mana taşıdıklarını ifade eder. Bunu açıklarken Vâhidî’nin (ö. 1076) semanın sembolik manasına ilişkin görüşlerini aktarır.

Feldman, “Mevlevi Müziğinde Ney” başlıklı dördüncü bölümde Mevlevilikte önemli bir unsur olan ney üzerinde durur. Osmanlı kültür ve sanatında ney etrafında oluşan mitlere, metaforlara ve edebiyata dikkat çeker. Osmanlı şiirinden çeşitli dizeler paylaşarak Osmanlı sanat hayatında, özellikle şiirde bir ney estetiğinin ortaya çıktığını ifade eder. Burada Mevlana’nın ve onun ardından gelen Mevlevi şairlerin dizelerinden oluşan bir seçkiye yer verir. Yazar, neyin müzikal ve işlevsel boyutu yanında sembolik yönü üzerinde de durur: Mevlevi şiirinde neyin sırların ifşacısı şeklinde tasvir edildiğini vurgular. Ney ile ilgili mitlerin iki temel kaynağının olduğunu; ilkinin antik Akdeniz dünyasına dayanan İslâmî köklere sahip olduğunu, diğerinin erken dönem tasavvuf tarihinin bir ürünü olduğunu öne sürer.

Yazar, “Osmanlı Kültürünün İdeal Bir Temsilcisi Olarak Mevlevi Neyzen” başlıklı beşinci bölümde 17. ve 18. yüzyıllarda Mevlevilik geleneği içinde yetişmiş önemli neyzenleri tanıtır. Onların icralarıyla Osmanlı-Türk musikisinin gelişimine önemli katkı sunduklarını belirtir. Emin Yazıcı (1883-1945), Tevfik Kolaylı (1879-1953), Halil Dikmen (1906-1964) gibi son dönem Osmanlı neyzenlerinin Türk musikisindeki değişime rehberlik ettiklerini ve kültür aktarımı noktasında önemli rol üstlendiklerini öne sürer. Feldman, burada neyin ve neyzenlerin Osmanlı kültür hayatındaki konumuna ve değerine işaret eder. Bunu ifade etmek için neyzenlerin tasavvuf tarikatında yüksek bir statüye sahip olduğunu, hatta Osmanlı kültürünün ideal bir temsilcisi sayıldığını vurgular.

Kitabın “Mevlevilikte Müziğin Yeri” başlıklı altıncı bölümü çalışmanın ana iki kısmı arasında bağlantı görevi görür. İlk kısımdaki tarihsel yaklaşımla ikinci kısımdaki müzikal analiz birbiriyle ilişkilendirilir. Feldman, “Ayinin Müzikal

Yapısı” başlıklı yedinci bölümde Mevlevi töreninin müziği ile 17. ve 18. yüzyılların sonuna doğru ortaya çıkan Osmanlı “fasıl” müziğini karşılaştırır. İkisi arasındaki en belirgin farklılığın ritmik yapıları olduğunu öne sürer. Ancak bu süreçte Mevlevi müziğinin ve neyin Osmanlı sarayında kabul görebildiğini en üst düzeyde icra edildiğini belirtir. Burada ayinlerdeki ritmik ve melodik yapıya odaklanır. Bunları ayinin temel unsurları arasında sayar. Sekizinci bölümde “Ayinde Müzik, Şiir ve Kompozisyon” başlığı altında Mevlevi ayininin ana unsurlarına, yapısal özelliklerine ve bunların muhtemel kaynaklarına ilişkin bilgi verir. Mevlevilik tarihinin ilk ve önemli ayinlerinden biri olan Beyati Ayini ile Saba Ayini’ni karşılaştırır. Mevlana’nın her iki ayinde yer alan mısralarını müzikal bir incelemeyle ilişkili olarak ele alır. “Üçüncü Selam’da Semai ve Son Yürük Semai: Öncül Sama’nın Çekirdeği” başlıklı dokuzuncu kısımda semai türü üzerinde durur. Semai türünün Mevlevi ayinindeki yerini, Türk kültür geleneğindeki muhtemel öncüllerini, bunlar arasındaki bağı irdeler. Orta Asya Türk ve Bektaşî derviş müziği arasındaki çeşitli benzerlikler bu bölümün merkezinde yer alır.

Feldman’ın kitabı kültür tarihi bakımından önemli bir başvuru metni niteliği taşır. Yazar bu çalışmasıyla Mevleviliğin siyasi ve sosyal hayattaki edebî, müzikal ve dinî rolünü açığa çıkarır, özgün değerlendirmeler ve tespitler yapar: “Buradan Osmanlı İmparatorluğu’nun sanatsal ve entelektüel tarihinin zamanla Mevleviliğin tarihiyle ilişkili hâle geldiği sonucu çıkar.” Bu süreçte Mevleviliğin İstanbul’un gündelik hayatının bir parçası olmanın yanında edebiyat, hat, musiki gibi sanat dallarında eser veren sanatçıların yetiştikleri bir okul işlevi gördüğü anlaşılır. Mevlevilik geleneği içerisinde müziğe verilen değer Osmanlı musikisinin gelişmesinde oynadığı rol dikkat çeker. Bu bakımdan Feldman’ın çalışması Osmanlı kültür hayatının kapılarını okura aralayan zengin bir okuma deneyimi sunacak, bu alanda çalışacak araştırmacılar önemli bir kaynaktır.

Serkan Özdemir

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi